

द्वन्द्व व्यवस्थापन (Conflict Management)

- ❖ द्वन्द्वको शाब्दिक अर्थ झगडा, मनमुटाव, मनोमालिन्यको अवस्था हो,
- ❖ समाज विविध विचार, सोच, दृष्टिकोण, मूल्य मान्यता, संस्कृति, व्यवहार फरक हुने गर्दछ,
- ❖ समाजमा मानिसहरूबीच विचार, काम, तथा व्यवहारमा फरकपन पाइन्छ,
- ❖ मानिसहरूबीच सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, वातावरणीय, वैचारिक, स्रोत साधनगत तथा विकास आवश्यकता लगायतका विविध विषयका कारणले सिर्जना हुने विग्रह, मतभिन्नता, मनमुटाव, असन्तुष्टि, असहयोग, कलह, आक्रोश, रिस, द्वेष जस्ता गतिविधिहरूलाई सामाजिक द्वन्द्व भनिन्छ,

- ❖ विवादको विकसित रूप द्वन्द्व हो,
- ❖ द्वन्द्व विशेषतः स्रोत र साधनको अपर्याप्तता वा तिनको अविवेकी वितरण, अधिकारको अस्पष्टताका कारण पनि सृजना हुन्छ,
- ❖ Power, Authority, Resource, Opportunity (PARO) मा भएको विभेद वा अभावले पनि द्वन्द्वको सृजना गर्दछ,

- The literal meaning of conflict is strife, discord,
- Society has different ideas, thoughts, perspectives, values, culture, behavior.
- There are differences in thoughts, actions, and behaviors among people in the society.

➤ Activities such as hatred, differences of opinions, disagreements, dissatisfaction, non-cooperation, discord, anger, anger, hatred, etc., created between people due to various issues including social, economic, political, environmental, ideological, resource and development needs are called social conflict.

- Conflict is an evolved form of misunderstanding.
- Conflict is also created due to inadequacy of resources and means or their unwise distribution, ambiguity of rights,
- Differences or lack of Power, Authority, Resource, Opportunity (PARO) also creates conflict.

द्वन्द व्यवस्थापनका अवधारणा (Concept of Conflict Management)

□ परम्परागत अवधारण (Traditional Concept) द्वन्द खराव

हो । यसलाई तत्काल दवानुपर्छ । सन् १९४० सम्म द्वन्दलाई खराव
दृष्टिकोणबाट हेर्ने गरिन्थ्यो ।

□ मानवतसम्बन्ध सम्बन्धी आधारणा (Human Relation concept)

यो प्राकृतिक कुरा हो यसलाई प्रभावकारी ढंगले व्यवस्थापन गर्नु पर्छ

भन्ने धारणा सन् १९४० देखि सन् १९७० सम्मकायम रह्यो।

□ अन्तरकृयात्मक अवधारणा (Interactionists Concept)

रचनात्मक समाजमा द्वन्द्व अपरिहार्य छ। यसको विकास सन् १९७० पछाडि भएको हो।

द्वन्द्वका विशेषता (Characteristics of conflict)

- ❖ यो निरन्तर प्रक्रिया हो,
- ❖ समाजको अभिन्न पक्ष हो,
- ❖ यसका रूप र स्वरूपहरु फरक हुन्छन्,
- ❖ दुई वा दुई भन्दा बढी व्यक्ति र पक्षहरुको संलग्नता रहन्छ,
- ❖ व्यक्ति वा समूहहरुबिचको वैचारिक मतभेद, असन्तुष्टि, मनमुटाब, निहित स्वार्थ र व्यवहारको कारण सिर्जना हुन्छ,

- ❖ Power, Authority, Resources, and Opportunities (PARO) को समन्यायिक वितरण नहुँदा उत्पन्न हुन्छ,
- ❖ यो सङ्घर्षको अवस्था हो,
- ❖ सामाजिक मेलमिलाप, सहिष्णुता, र समझदारी, आवश्यक समन्वय र अन्तरसम्बन्ध कायम नहुँदा प्रकट हुन्छ,
- ❖ द्वन्द्व सधैं नकारात्मक हुँदैन,
- ❖ यसको समयमै व्यवस्थापन गर्न सके यसबाट विभिन्न लाभ हासिल गर्न सकिन्छ,
- ❖ द्वन्द्वरहित समाज कल्पना सम्भव हुँदैन।

- It is a continuous process,
- It is an integral part of organization and society,
- Its forms and types are different,
- Two or more persons and parties are involved,
- Ideological differences between individuals or groups,
created due to dissatisfaction, prejudice, vested interest and
behavior,

- It arises from the lack of equitable distribution of Power, Authority, Resources, and Opportunities (PARO).
- It is a state of struggle,
- Social harmony, tolerance, and understanding manifest when the necessary coordination and interrelationships are not maintained,
- Conflict is not always negative.
- If it can be managed in time, various benefits can be gained from it,
- It is not possible to imagine a society without conflicts.

द्वन्द्वका किसिम (Type of conflict)

- ❑ व्यक्तिभिन्नको र अन्तरवैयक्तिक द्वन्द्व (Intra-personal Conflict): व्यक्तिको लक्ष्य र भूमिकामा उचित सन्तुलन नमिल्दा स्वयम्भिन्न सिर्जना हुने द्वन्द्व ।
- ❑ अन्तरव्यक्ति द्वन्द्व (Inter-personal Conflict): दुई वा दुई भन्दा बढी व्यक्तिहरूबीचमा हुने द्वन्द्व ।
- ❑ अन्तरसमूह द्वन्द्व (Inter-Group Conflict): व्यक्तिका विभिन्न समूहहरूबीच सिर्जना हुने द्वन्द्व ।
- ❑ अन्तरसंगठन द्वन्द्व (Intra-organizational Conflict): सङ्गठनका विभिन्न विभाग, शाखा, तथा एकाइबीच प्रकट हुने द्वन्द्व ।

द्वन्द्वका कारणहरू (Causes of Conflict)

आर्थिक कारणहरू (Economic causes)

- ✓ विद्यमान गरिबी, न्यून आयस्तर र पछौटेपन,
- ✓ उत्पादन र उत्पादकत्वमा कमी, भोकमरी,
- ✓ न्यून रोजगारीका अवसरहरू ,
- ✓ आर्थिक अनियमितता, घुसखोरी तथा भ्रष्टाचार,
- ✓ विचोलिया सिन्डिकेट कार्टेलिङ्ग र क्रोनी क्यापिटलिज्म (वि.सि.का.क्रो.) ।

- Existing poverty, low income and backwardness,
- Loss of production and productivity, starvation,
- Fewer job opportunities,
- Financial irregularities, bribery and corruption,
- Middle man, Syndicate Cartelling and Crony Capitalism.

राजनीतिक कारणहरू(Political Causes)

- ✓ फरक राजनीतिक आस्था,
- ✓ राजनीतिक स्वार्थ र हस्तक्षेप,
- ✓ स्रोत र शक्तिको दम्भ,
- ✓ खुला राजनीतिक संस्कृतिको कमी,
- ✓ राजनीतिक दलहरू भित्रको अन्तरिक लोकतन्त्रको कमजोर अवस्था,
- ✓ नागरिक चेतनाको अभाव,
- ✓ स्रोतको दुरुपयोग,
- ✓ Ethics and Integrity मा क्षयिकरण हुनु ।

- Different political beliefs and Ideology,
- Political interest and interference,
- Arrogance of resources and power,
- lack of an open political culture,
- Weak internal democracy within political parties,
- Lack of civic awareness,
- Misuse of resources,
- Decline in Ethics and Integrity.

मनोवैज्ञानिक कारणहरू(Psychological Causes)

- ✓ फरक सोच, मत तथा विचारधारा,
- ✓ माया ममता प्रेम र सद्भावको कमी,
- ✓ कुण्ठा, निराशा, डर, त्रास तथा असुरक्षाको अनुभूति,
- ✓ विभेद भएको महसुस,
- ✓ असफलता,
- ✓ पारिवारिक वातावरण, निर्णयमा एकाधिकार र स्वतन्त्रताको कमी,
- ✓ उच्च महत्वकांक्षा,
- ✓ नकारात्मक सोच र शङ्का ।

- Different thoughts, opinions and ideologies,
- Lack of affection, love and harmony,
- Feelings of frustration, despair, fear, panic and insecurity,
- feeling discriminated against,
- failure,
- family environment, monopoly in decision making and lack of independence,
- Over ambition,
- Negative thinking and doubt.

सामाजिक-सांस्कृतिक तथा धार्मिक कारणहरू (Social-cultural and religious causes)

- ✓ मूल्य मान्यता, परम्परा, सोच र जात, भाषा, धर्म आदिका आधारमा हुने विभेद,
- ✓ जातीय, क्षेत्रीय र वर्गीय विभेद,
- ✓ पित्रृ सत्तात्मक समाज विद्यमान रहनु,
- ✓ स्रोत साधन विनियोजनमा असमानता र सीमान्तीकरण,
- ✓ सामाजिक कार्यमा सबैको समान सहभागिताको अवसरको कमी,

- स्थानीय योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, तथा विकासका लाभको असमान वितरण,
- स्रोत साधनको उपभोग, वितरण तथा लाभको बाँडफाँडमा समन्यायिकता र पहुँच नहुँदा,
- सामाजिक हिंसा, शोषण, रुढीवादी सोच र कुप्रथा,
- धार्मिक कट्टरता, अतिवाद, धर्मको राजनीतिकरण ।

- Discrimination based on values, traditions, thinking and caste, language, religion, etc.
- Racial, regional and class discrimination,
- The existence of a patriarchal society,
- Inequality and marginalization in resource allocation,
- Lack of opportunities for equal participation of all in social work,

- Local planning formulation, implementation, and uneven distribution of development benefits;
- In the absence of equity and access in the consumption, distribution and benefit sharing of resources,
- Social violence, exploitation, stereotyping and malpractice,
- Religious fanaticism, extremism, politicization of religion.

द्वन्द्वका प्रभाव/असरहरू (Effect of conflict)

सकारात्मक असरहरू

- ❖ नविनतता र रचनात्मक बौद्धिकताले प्रशय पाउँछ,
- ❖ सृजनशिलता र नवप्रवर्तनलाई प्रवर्द्धन गर्न उपयोगी हुने,
- ❖ द्वन्द्वतर व्यक्ति र समूहहरूले एक अर्कालाई नजिकबाट बुझ्ने मौका पाउँछन् ,
- ❖ सामाजिक परिवर्तन तथा सामाजिक रूपान्तरणमा सघाउ पुऱ्याउँछ,
- ❖ द्वन्द्वतर व्यक्ति तथा समूहका मानिसहरूमा अन्तरनिहित कुण्ठा, भावना र आकांक्षाको खुलासा गर्छ,
- ❖ सामाजिक समस्या तथा विकृतिको पहिचान र निकासको बाटो देखाउँछ,
- ❖ नवीनतम सोच र चिन्तनको विकास गराउँछ,

- ❖ आर्थिक, सामाजिक तथा विविध कारणले पिछडिएका, राज्यको मूलभावका समाहित हुन नसकेका, बहिष्करण र सीमान्तीकरणमा परेका वर्ग समुदायको आवाज तथा मागको सम्बोधन गर्छ,
- ❖ विकासमा सहकार्यता, समझदारी र सार्थक जनसहभागिताको आधार तयार गर्छ,
- ❖ नेतृत्व गर्ने क्षमताको विकास गर्छ,
- ❖ स्रोत साधनको वितरण तथा उपभोगमा समन्यायको सुनिश्चितताको माग गर्छ,
- ❖ आफ्नो हक अधिकारप्रति सजग बनाउँदै नागरिक चेतनाको अभिवृद्धि हुन जान्छ,

- ❖ अधिकारवादी सोचको विकास गराउँछ,
- ❖ सामाजिक विभेद, कुरीति, कुप्रथा लगायतका समाजको विकास र प्रगतिको बाधकहरूको अन्त्य गर्छ,
- ❖ सामाजिक न्याय तथा समानता कायम गर्छ,
- ❖ न्याय र नैतिकतामा आधारित समतामूलक स्वस्थ समाज निर्माणमा सघाउ पुर्याउँछ,
- ❖ उन्नत, विकसित तथा आधुनिक सोच र कार्यशैली भएको समाजको स्थापना गर्छ ।

- Innovation and creative intelligence thrive,
- Useful in promoting creativity and innovation,
- Non-conflict individuals and groups get a chance to understand each other better,
- It helps in social change and social transformation,
- It reveals the underlying frustrations, feelings and aspirations of individuals and groups of people.
- It shows the way to identify and solve social problems and distortions,
- Develops the latest thinking and thinking,

- Addresses the voices and demands of the communities who are backward due to economic, social and various reasons, who have not been able to be included in the basic principles of the state, who have been excluded and marginalized,
- Creates the foundation for cooperation, understanding and meaningful public participation in development,
- Develops leadership skills,
- Demands for ensuring fairness in the distribution and consumption of resources.
- By making people aware of their rights, the citizen's consciousness will increase.

- Develops right base thinking,
- It ends the obstacles to the development and progress of the society such as social discrimination, corruption, bad practices, etc.
- Promotes social justice and equality,
- It helps in building an equitable and healthy society based on justice and ethics,
- It establishes a society with advanced, developed and modern thinking and working style.

नकारात्मक प्रभाव

- ❖ सामाजिक समझदारी, सहिष्णुता, सहकार्य र एकता कमजोर हुन जान्छ,
- ❖ मूलुकको उत्पादन र उत्पादकत्वमा कमि आउँछ,
- ❖ मानिसहरूबिच अविश्वास, शङ्का र द्वेष पैदा हुन्छ,
- ❖ समाजमा शान्ति सुरक्षा र सद्भाव बिग्रन्छ,
- ❖ सुरक्षा चुनौती जटिल थपिदै जान्छ,

- ❖ हत्या, हिंसा, बलात्कार जस्ता सामाजिक हिंसालाई प्रोत्साहन गर्छ,
- ❖ स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी भित्र्याउने वातावरण बिथोलिन्छ,
- ❖ गरिब, असहाय तथा राज्यको मूलधारमा समाहित हुन नसकेका वर्ग, क्षेत्र झन्झन् सीमान्तीकृत हुँदै जान्छन्,
- ❖ मुलुकको जनसङ्ख्या विस्थापित हुन सक्छ,
- ❖ बाह्य हस्तक्षेप बढ्न गई मुलुकको सार्वभौमसत्ता तथा राष्ट्रिय अखण्डता र स्वाभिमानमा खतरा निम्तिन सक्छ,

- ❖ सार्वजनिक सेवा वितरणमा असहजता र कठिनाइ उत्पन्न हुन जान्छ,
- ❖ सामाजिक विकास, उन्नयन र प्रगतिमा बाधा पर्न जान्छ,
- ❖ व्यक्ति र समूहहरूबीच मनमुटाब तथा मनोमानिल्य भई सम्बन्ध बिग्रन्छ,
- ❖ विकास गतिविधिहरूमा अवरोध सिर्जना हुन गई विकासको लागतलाई बढाइ दिन्छ,
- ❖ मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय छवि बिग्रन्छ,
- ❖ द्वन्द्वबाट भएको क्षति व्यहोर्न राज्यको आर्थिक भार बढ्छ,
- ❖ सुरक्षा खर्चमा बढोत्तरी हुन्छ।

- Social understanding, tolerance, cooperation and unity tend to weaken,
- The production and productivity will be decreases.
- Disbelief, suspicion and malice arise among people,
- peace and harmony in the society deteriorates,
- As security challenges continue to grow in complexity,

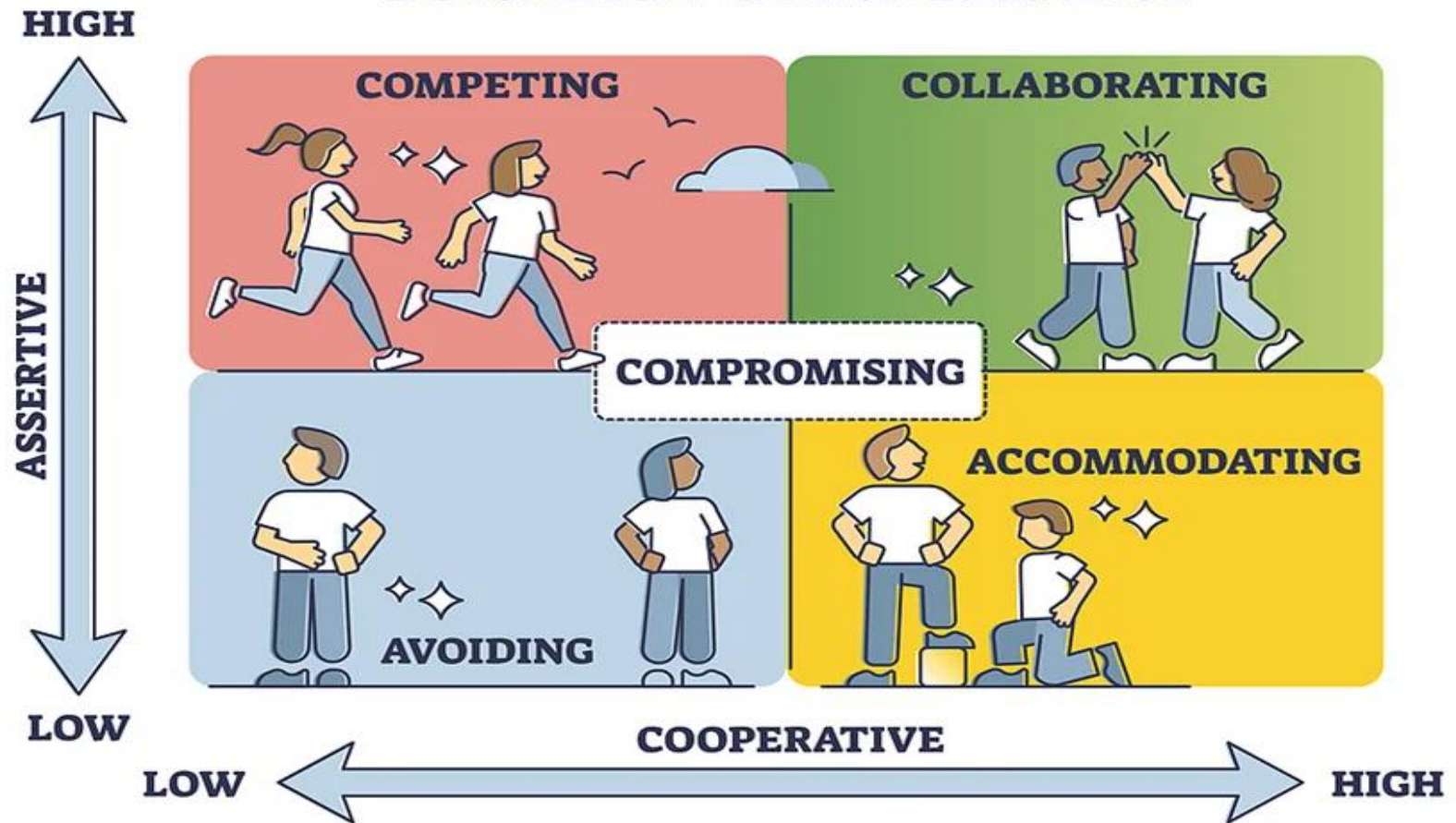
- It encourages social violence like murder, violence, rape,
- The environment for attracting domestic and foreign investment will be disturbed.
- The poor, the helpless and the classes and areas that could not be included in the mainstream of the state are becoming more and more marginalized.
- The country's population may be displaced,
- As external interference increases, the country's sovereignty and national integrity and self-respect may be threatened.

- Inconvenience and difficulty in public service delivery tends to arise,
- Social development, improvement and progress tend to be hindered,
- Relations between individuals and groups deteriorate due to animosity and prejudice.
- Increases the cost of development by creating bottlenecks in development activities,
- The international image of the country deteriorates.
- The financial burden of the state increases to cover the losses caused by the fraud.
- Security spending increases.

द्वन्द्वको व्यवस्थापनका शैली

- ❑ पन्छाउने शैली (Avoiding)
- ❑ समायोजन शैली (Accommodate)
- ❑ सहकार्य शैली (Collaborating)
- ❑ प्रतिस्पर्धी शैली (Competing)
- ❑ तालमेल शैली (Compromising)

CONFLICT MANAGEMENT

नेपालको सार्वजनिक निकायहरू द्वन्द व्यवस्थापन नहुनुका कारणहरू:

- ✓ प्रशासन र राजनीतिबीचको कार्य विभाजन प्रभावकारी रूपमा नहुनु,
- ✓ पद सोपानिक र भदा संगठन संगठना कायम रहनु,
- ✓ सुस्पष्ट जिम्मेवारी नतोकिनु,
- ✓ निजामती सेवा विभिन्न जात, जाती, धर्म, विचार र सम्प्रदायको मिलनविन्दु हुनु पन्यास अधिकार प्रत्यायोजन नहुनु,
- ✓ अनौपचारिक संगठनलाई मान्यता नदिनु,

- ✓ द्वन्दलाई व्यवस्थापन गर्न वा समायोजन गर्न प्रशासनिक नेतृत्व असक्षम हुनु वा नगर्नु,
- ✓ राजनीतिक एवं प्रशासनिक नेतृत्व, परिवर्तनको सँवाहक हुन नसक्नु,
- ✓ प्रभावकारी सूचना प्रणालीको न्यूनता हुनु,
- ✓ प्रशासकीय कार्यप्रक्रिया तथा जिम्मेवारीको बाँडफाँड नियमसँगत बन्न नसक्नु,
- ✓ कर्मचारीहरूमा यथास्थितिमूलक प्रवृत्ति कायम नै रहनु,
- ✓ विश्वासिलो दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था कायम नहुनु,
- ✓ स्रोत र साधनको अभाव हुनु,
- ✓ विधि, कानून र प्रक्रियाको संरक्षणमूखि हस्तक्षेप हुनु,
- ✓ वृद्धि विकासका सम्मान अवसर नहुनु,
- ✓ सरुवा र बढुवा प्रणाली अनुमान योग्य नहुनु।

- Lack of effective division of labor between administration and politics,
- Hierarchy of rank and organization
- Not assigning clear responsibilities,
- Civil service being a meeting point of different castes, castes, religions, ideas and sects, insufficient delegation of authority,
- Non-recognition of informal organizations,

- Administrative leadership being unable or unwilling to manage or accommodate conflict;
- Political and administrative leadership, inability to be a facilitator of change,
- Lack of effective communication system,
- Administrative procedures and distribution of responsibilities cannot be done in accordance with the rules,
- Persistence of status quo attitude among employees,

- Failure to maintain a reliable punishment and reward system,
- lack of resources and means,
- Interference with protection of laws, rules and procedures,
- Lack of opportunities for growth and development.
- Unpredictability of transfer and promotion system.

द्वन्द्व समाधानका उपायहरू

- ✓ प्रशासन र राजनीतिबीचको कार्य विभाजन प्रभावकारी रूपमा गर्ने,
- ✓ Flat र virtual संगठन कायम गर्ने,
- ✓ सुस्पष्ट काम कर्तव्य जिम्मेवारी तोक्ने,
- ✓ सूचना र प्रवृत्तिको उपयोग बढाउने,
- ✓ Learning Organization रूपमा समग्र संगठनको विकास गर्ने,

- ✓सार्वजनिक निकाय विभिन्न जात, जाती, धर्म, विचार र सम्प्रदायको मिलनविन्दु हुनु वातावरण तय गर्ने,
- ✓अनौपचारिक संगठनलाई मान्यता दिने,
- ✓द्वन्दलाई व्यवस्थापन गर्न वा समायोजन गर्न प्रशासनिक नेतृत्वले प्रभावकारी भूमिका खेल्ने,
- ✓राजनीतिक एवं प्रशासनिक नेतृत्वले परिवर्तनको सँवाहकको रूपमा कार्य गर्ने,

- ✓ प्रभावकारी सूचना प्रणालीको जोडदिने,
- ✓ प्रशासकीय कार्यप्रक्रिया तथा जिम्मेवारीको बाँडफाँड नियमसंगत ढंगले गर्ने,
- ✓ कार्य संपादनका आधारमा कर्मचारीहरूको वृत्ति विकासको आधार तयार गर्ने,
- ✓ सर्वजनिक निकायमा Gratitude culture को विकास गर्ने,
- ✓ विश्वासिलो र प्रभावकारी दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था कायम गर्ने।

- To effectively divide the work between administration and politics,
- Maintaining a flat and virtual organization
- Assign clear job duties and responsibilities;
- To determine the environment where the public body is a meeting point of different castes, castes, religions, ideas and sects,
- To recognize informal organizations,
- Administrative leadership plays an effective role in managing or adjusting conflicts,

- Political and administrative leadership to act as a facilitator of change,
- Enhancing effective information systems,
- To carry out administrative procedures and distribution of responsibilities in accordance with the rules,
- Determine the career development on the basis of work performance,
- Establishing a reliable and effective punishment and reward system,

- Increase the use of information and technology,
- Developing the overall organization as a Learning Organization,
- Develop Gratitude Culture to avoid conflict with Customers.

- ✓ स्रोत र साधनको अभाव हनु नदिने र प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था मिलाउने,
- ✓ विधि, कानून र प्रक्रियाको प्रभावकारी प्रयोगमा जोड दिने,
- ✓ वृद्धि विकासका सम्मान अवसर सिर्जना गर्ने,
- ✓ समतामूलक ढंगले अवसरहरूको वितरण गर्ने,
- ✓ PBPS लाई सार्वजनिक निकायमा लागू गर्ने,
- ✓ सरुवा र बढुवा प्रणाली अनुमान योग्य नहुनु।

सामाजिक द्वन्द्वका कारणहरु

- ❑ गरिबी,
- ❑ सामाजिक सास्कृतिक र धार्मिक रुपमा हुने परकपना,
- ❑ न्यायमा कमजोर पहुँच हुनु,
- ❑ सामाजिक न्यायको अवस्था कमजोर हुनु,
- ❑ जातिय लगायत अन्य विभेदहरु कायम हुनु,
- ❑ पित्रु सतात्मक समाजको बहुलियता कायम हुनु,

- सम्मान अवसरमा कमि,
- स्रोत तथा साधनको बैज्ञानिक वितरण नहुनु,
- राजनीतिक दलहरूमा आन्तरिक लोकतन्त्र कमजोर हुनु,
- विविधतालाई सहजरूपमा स्वीकार गर्ने संस्कारमा कमि हुनु,
- समन्वय र सहकार्य संस्कृतिको अभाव हुनु,
- अन्तर्राष्ट्रिय द्वार र प्रभाव कायम हुनु।

- poverty,
- Socio-cultural and religious alienation,
- poor access to justice;
- Weakening of the state of social justice,
- Perpetuation of caste and other discriminations,
- Maintaining pluralism in patriarchal society,

- Lack of respect opportunities,
- Lack of scientific distribution of resources and means,
- Weakening of internal democracy in political parties,
- Lack of culture of easy acceptance of diversity,
- lack of coordination and cooperation culture,
- Internationalization and sustaining influence.

नमुना प्रश्नपत्र

- 1) द्वन्द्व भनेको के हो? द्वन्द्वका कारणहरू उल्लेख गर्दै यसलाई असरहरूको पहिचान गरि उल्लेख गर्नु होस । (2+4+4)

द्वन्द्व

द्वन्दको शाब्दिक अर्थ झगडा, मनमुटाव, मनोमालिन्यको अवस्था हो । समाज विविध विचार, सोच, दृष्टिकोण, मूल्य मान्यता, संस्कृति, व्यवहार फरक हुने गर्दछ ।

- ❖ विवादको विकसित रूप द्वन्द्व हो,
- ❖ द्वन्द्व विशेषतः स्रोत र साधनको अपर्याप्तता वा तिनको अविवेकी वितरण, अधिकारको अस्पष्टताका कारण पनि सृजना हुन्छ,
- ❖ Power, Authority, Resource, Opportunity (PARO) मा भएको विभेद वा अभावले पनि द्वन्द्वको सृजना गर्दछ,

❖मानिसहरूबिच सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, वातावरणीय, वैचारिक, स्रोत साधनगत तथा विकास आवश्यकता लगायतका विविध विषयका कारणले सिर्जना हुने विग्रह, मतभिन्नता, मनमुटाब, असन्तुष्टि, असहयोग, कलह, आक्रोश, रिस, द्वेष जस्ता गतिविधिहरूलाई सामाजिक द्वन्द्व भनिन्छ ।

द्धन्द्ध हुने कारणहरू देहाय बमोजिम छनः

आर्थिक कारणहरूः

- ✓ विद्यमान गरिबी, न्यून आयस्तर र पछौटेपन,
- ✓ उत्पादन र उत्पादकत्वमा कमी, भोकमरी,
- ✓ न्यून रोजगारीका अवसरहरू ,
- ✓ आर्थिक अनियमितता, घुसखोरी तथा भ्रष्टाचार,
- ✓ विचोलिया सिन्डिकेट कार्टेलिङ्ग र क्रोनी क्यापिटलिज्म् (वि.सि.का.क्रो.) ।

राजनीतिक कारणहरू:

- ✓ फरक राजनीतिक आस्था,
- ✓ राजनीतिक स्वार्थ र हस्तक्षेप,
- ✓ स्रोत र शक्तिको दम्भ,
- ✓ खुला राजनीतिक संस्कृतिको कमी,
- ✓ राजनीतिक दलहरू भित्रको अन्तरिक लोकतन्त्रको कमजोर अवस्था,
- ✓ नागरिक चेतनाको अभाव,
- ✓ स्रोतको दुरुपयोग,
- ✓ Ethics and Integrity मा क्षयिकरण हुनु।

मनोवैज्ञानिक कारणहरू:

- ✓ फरक सोच, मत तथा विचारधारा,
- ✓ माया ममता प्रेम र सद्भावको कमी,
- ✓ कुण्ठा, निराशा, डर, त्रास तथा असुरक्षाको अनुभूति,
- ✓ विभेद भएको महसुस,
- ✓ असफलता,
- ✓ पारिवारिक वातावरण, निर्णयमा एकाधिकार र स्वतन्त्रताको कमी,
- ✓ उच्च महत्वकांक्षा,
- ✓ नकारात्मक सोच र शङ्का ।

सामाजिक-सांस्कृतिक तथा धार्मिक कारणहरू:

- ✓ मूल्य मान्यता, परम्परा, सोच र जात, भाषा, धर्म आदिका आधारमा हुने विभेद,
- ✓ जातीय, क्षेत्रीय र वर्गीय विभेद,
- ✓ पित्रु सतात्मक समाज विद्यमान रहनु,
- ✓ स्रोत साधन विनियोजनमा असमानता र सीमान्तीकरण,
- ✓ सामाजिक कार्यमा सबैको समान सहभागिताको अवसरको कमी,
- ✓ स्थानीय योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, तथा विकासका लाभको असमान वितरण,
- ✓ स्रोत साधनको उपभोग, वितरण तथा लाभको बाँडफाँडमा समन्यायिकता र पहुँच नहुँदा,
- ✓ सामाजिक हिंसा, शोषण, रुढीवादी सोच र कुप्रथा,
- ✓ धार्मिक कट्टरता, अतिवाद, धर्मको राजनीतिकरण।

द्वन्द्वलाई असरहरु देहाय बमोजिम छनः

सकरात्मक असरहरु

- ❖ नविनतता र रचनात्मक बौद्धिकताले प्रशय पाउछ,
- ❖ सृजनशिलता र नवप्रवर्तनलाई प्रवर्द्धन गर्न उपयोगी हुने,
- ❖ द्वन्द्वतर व्यक्ति र समूहहरूले एक अर्कालाई नजिकबाट बुझ्ने मौका पाउँछन् ,
- ❖ सामाजिक परिवर्तन तथा सामाजिक रूपान्तरणमा सघाउ पुऱ्याउँछ,
- ❖ द्वन्द्वतर व्यक्ति तथा समूहका मानिसहरूमा अन्तरनिहित कुण्ठा, भावना र आकांक्षाको खुलासा गर्छ,
- ❖ सामाजिक समस्या तथा विकृतिको पहिचान र निकासको बाटो देखाउँछ,
- ❖ नवीनतम सोच र चिन्तनको विकास गराउँछ,

- ❖ आर्थिक, सामाजिक तथा विविध कारणले पिछडिएका, राज्यको मूलभावका समाहित हुन नसकेका, बहिष्करण र सीमान्तीकरणमा परेका वर्ग समुदायको आवाज तथा मागको सम्बोधन गर्छ,
- ❖ विकासमा सहकार्यता, समझदारी र सार्थक जनसहभागिताको आधार तयार गर्छ,
- ❖ नेतृत्व गर्ने क्षमताको विकास गर्छ,
- ❖ स्रोत साधनको वितरण तथा उपभोगमा समन्यायको सुनिश्चितताको माग गर्छ,
- ❖ आफ्नो हक अधिकारप्रति सजग बनाउँदै नागरिक चेतनाको अभिवृद्धि हुन जान्छ ।

नकारात्मक असर

- ❖ सामाजिक समझदारी, सहिष्णुता, सहकार्य र एकता कमजोर हुन जान्छ,
- ❖ मूलुकको उत्पादन र उत्पादकत्वमा कमि आउँछ,
- ❖ मानिसहरूबिच अविश्वास, शङ्का र द्वेष पैदा हुन्छ,
- ❖ समाजमा शान्ति सुरक्षा र सद्भाव बिग्रन्छ,
- ❖ सुरक्षा चुनौती जटिल थपिदै जान्छ,

- ❖ हत्या, हिंसा, बलात्कार जस्ता सामाजिक हिंसालाई प्रोत्साहन गर्छ,
- ❖ स्वदेशी तथा वैदेशिक लगानी भित्र्याउने वातावरण बिथोलिन्छ,
- ❖ गरिब, असहाय तथा राज्यको मूलधारमा समाहित हुन नसकेका वर्ग, क्षेत्र झन्झन् सीमान्तीकृत हुँदै जान्छन्,
- ❖ मुलुकको जनसङ्ख्या विस्थापित हुन सक्छ,
- ❖ बाह्य हस्तक्षेप बढ्न गई मुलुकको सार्वभौमसत्ता तथा राष्ट्रिय अखण्डता र स्वाभिमानमा खतरा निम्तिन सक्छ,

- ❖ सार्वजनिक सेवा वितरणमा असहजता र कठिनाइ उत्पन्न हुन जान्छ,
- ❖ सामाजिक विकास, उन्नयन र प्रगतिमा बाधा पर्न जान्छ,
- ❖ व्यक्ति र समूहहरूबीच मनमुटाब तथा मनोमानिल्य भई सम्बन्ध बिग्रन्छ,
- ❖ विकास गतिविधिहरूमा अवरोध सिर्जना हुन गई विकासको लागतलाई बढाइ दिन्छ,
- ❖ मुलुकको अन्तर्राष्ट्रिय छवि बिग्रन्छ,
- ❖ द्वन्द्वबाट भएको क्षति व्यहोर्न राज्यको आर्थिक भार बढ्छ,
- ❖ सुरक्षा खर्चमा बढोत्तरी हुन्छ।

निष्कर्षः

रचनात्मक ढ्ढ्ढ्ढलाई समाजमा कायम राख्दै सबै किसिमका विभेद अन्त्य हुने गरी समतामूलक समाज निर्माण गर्ने दिशामा सबैको सकरात्मक सहयोगको प्राप्त भएमा समाजमा हुने ढ्ढ्ढ्ढहरूलाई नवप्रवर्धन र रचनात्मकताका लागि उपयोग गर्न सक्ने देखिन्छ ।